

Донченко О.І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права
економіко-правового факультету
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
ORCID: 0000-0001-9809-6319

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ В УКРАЇНІ У XVI–XVII СТ.

FEATURES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF POLITICAL AND LEGAL IDEAS IN UKRAINE IN THE XVI–XVII CENTURIES

Статтю присвячено здійсненню аналізу політико-правових ідей в Україні у XVI–XVII ст. у творчості таких видатних постатей вітчизняної культури, як С. Оріховський, І. Вишенський, В. Суразький, Г. Скворода, П. Могила.

Дослідження політико-правових ідей в Україні у зазначений період пов'язано з питанням взаємозв'язку та співвідношення між теоретичним надбаннями західноєвропейського Відродження та потужним пластом духовної культури України, а також між подіями західноєвропейської Реформації та реформаційним рухом на українських землях.

Метою дослідження є визначення характерних особливостей трансформації європейських ідей Відродження та Реформації в українських реаліях.

За допомогою системного підходу досліджено українські політико-правові ідеї у контексті західноєвропейських культурних, релігійних і політичних подій. Доведено, що формування власної політико-правової думки відбувається під культурним, релігійним і політичним впливом західноєвропейських подій, пов'язаних із Відродженням і Реформацією. Підкреслено взаємозв'язок богословської риторики з формуванням політико-правової думки в Україні у XVI–XVII ст.

Виявлено специфіку формування політико-правових ідей в Україні, яка виявляється в тому, що загальнодержавні, суспільні та політичні проблеми були напряму пов'язані з церквою; від церковної політики залежав варіант суспільно-політичного розвитку українського суспільства; трансформація ідей західноєвропейської Реформації в умовах тогочасної України вплинула на розгортання політичної боротьби за незалежність серед різних верств населення, на розвиток культури і релігійного життя українського суспільства.

Обґрунтовано необхідність подальшого поглибленого історико-правового дослідження формування вчень про державу і право в Україні.

Запропоновано нові підходи до методології пізнання української історико-правової дійсності. Звернено увагу на важливу роль у пізнавальному процесі державно-правової реальності філософсько-правової рефлексії, котра дозволяє досліджувати державу і право у різноманітних зв'язках із політичними, релігійними, культурними явищами та процесами у суспільстві. Поєднуючи доступні принципи та засоби пізнання, метод філософсько-правової рефлексії дозволяє суб'єкту правосвідомості здійснювати філософський самоаналіз, теоретичний аналіз (рефлексію) правової реальності у контексті інших сфер суспільного життя.

Ключові слова: політико-правові ідеї, історико-правове дослідження.

The article is devoted to the analysis of political and legal ideas in Ukraine in the XVI–XVII centuries in the works of such prominent figures of national culture as S. Orikhovsky, I. Vyshensky, V. Surazky, G. Skovoroda, P. Mohyla.

The study of political and legal ideas in Ukraine during this period is related to the question of the relationship and correlation between the theoretical achievements of the Western European Renaissance and a significant layer of the spiritual culture of Ukraine, as well as between the events of the Western European Reformation and the reformation movement in the Ukrainian lands.

The aim of the study is to determine the characteristic features of the transformation of the European ideas of the Renaissance and Reformation in the Ukrainian realities.

Author uses the systematic approach to study Ukrainian political and legal ideas in the context of Western European cultural, religious and political events. It has been proved that the formation of political and legal knowledge takes place under the cultural, religious and political influence of Western European events associated with the Renaissance and Reformation. The author highlights the interrelation of theological rhetoric with the formation of political and legal thought in Ukraine in the XVI–XVII centuries.

This article emphasizes the features of the formation of political and legal ideas in Ukraine. The main feature is that national, social, and political problems were directly related to the church; the version of the socio-political development of Ukrainian society depended on church policy; the transformation of the ideas of the Western European Reformation in the conditions of the then Ukraine influenced the deployment of the political struggle for independence among various strata of the population, the development of the culture and religious life of Ukrainian society.

The necessity of further in-depth historical and legal research of the formation of doctrines about state and law in Ukraine has been substantiated.

The author proposes new approaches to the methodology of cognition of the Ukrainian historical and legal reality. Attention is drawn to the important role in the cognitive process of the legal reality of philosophical and legal reflection, which allows studying the state and law in various connections with political, religious, cultural phenomena and processes in society. Combining the available principles and means of cognition, the method of philosophical and legal reflection allows the subject of legal consciousness to carry out philosophical introspection, theoretical analysis (reflection) of legal reality in the context of other spheres of public life.

Key words: *political legal ideas, historical legal research.*

Постановка проблеми. Передумовою національного відродження є звернення до національної історико-правової традиції, теоретичне осмислення державно-правових явищ у нашій історії, розуміння політико-правових ідей і доктрин, виявлення особливостей національного державотворення.

Історико-правове дослідження ґрунтується не тільки на знанні минулого, а і на розумінні сучасного і передбаченні майбутнього. Розуміння суті політико-правових ідей, доктрин і теорій необхідне для подальшого об'єктивного аналізу сучасних державно-правових інституцій, що вимагається реаліями сучасного розвитку суспільства, об'єктивністю подальшого зміцнення правових основ державного і суспільного життя, підвищення рівня політичної та правової свідомості українського народу.

У цьому контексті можлива розробка нових підходів до методології пізнання української історико-правової дійсності на підставі розкриття, розуміння і теоретичного осмислення політико-правових ідей в Україні.

Дослідження присвячене розгляду змісту поглядів, ідей, основних концепцій тих вітчизняних мислителів і державних діячів, котрі визнані класиками української політико-правової думки XVI–XVII ст.

Історично так склалося, що із середини XVI ст. значна частина українських земель опинилася під владою сусідніх держав, кожна з яких «перетворювала захоплені землі у свої провінції, насаджувала там свій спосіб господарювання, культуру, мову, а згодом і віру» [1, с. 20]. Політичні погляди зазначеного періоду склалися в умовах змагання українського народу за возз'єднання своїх земель і за відновлення державності та стали панівними у суспільно-політичній думці України. Вони започатковують той загальнодемократичний напрям політичної думки, який упродовж кількох століть, аж до кінця XVIII ст., разом із боротьбою за національну свободу покликаний був протистояти як теократії, так і автократії.

Постановка завдання. 1. Провести історико-правовий аналіз процесу становлення політи-

ко-правових ідей в Україні у XVI–XVII ст. 2. Визначити характерні особливості трансформації європейських ідей Відродження та Реформації в українських реаліях.

Виклад основного матеріалу. Відродження і Реформація – це найбільші та найзнаменніші події пізнього західноєвропейського середньовіччя, які сприяли тому, що у XV–XVI ст. на українських землях зародилася національна політико-правова ідеологія.

Термін «Відродження», введений приблизно у середині XVI ст., спершу означав факт відновлення у духовній культурі тих видатних досягнень античної цивілізації, що були втрачені в епоху середньовіччя, але пізніше трактується вже ширше. Не втративши свого первісного сенсу, термін «Відродження» вживається для цілісної характеристики комплексу таких суттєвих історичних змін, як різке загострення соціальних суперечностей, формування національної державності й абсолютних монархій, криза римо-католицької церкви та релігії, формування антисхоластичного типу мислення, гуманістичної культури, мистецтва і світогляду.

Головною передумовою й основою Відродження був гуманізм, що природно зумовив різке підвищення інтересу до античної спадщини. Провідні ідеологи Відродження не просто черпали потрібні їм уявлення про державу, право, політику та закони з античної цивілізації, це було ще і своєрідною реакцією на чинний лад, запереченням політико-правових порядків і доктрин феодального суспільства.

Слово «Реформація» у провідних європейських ідеологів асоціювалося з необхідністю реформувати, удосконалювати, покращувати церкву, світські порядки тощо. Реформації, як і Відродженню, були властиві злам феодальних і виникнення капіталістичних відносин, посилення авторитету буржуазних прошарків суспільства, критика офіційної церкви, серйозного зрушення в бік секуляризації суспільної свідомості, тобто звільнення від релігійних пут.

Дослідження політико-правових ідей в Україні у XVI–XVII ст. пов'язане з питанням щодо

співвідношення та взаємозв'язку між надбаннями, з одного боку, західноєвропейського Відродження та потужним пластом духовної культури України, а з іншого – західноєвропейської Реформації та реформаційного руху на українських землях.

Як зазначено у науковому дослідженні Л.Ю. Куренного, тоді багато реформаційних течій поширилося особливо на Волині, а з часів Люблінської унії їх кількість тільки збільшилася. Верхівка суспільства, незадоволена духовенством, легко переходила у кальвінізм. Так, «коли кальвіністом став і литовський канцлер – князь Микола Радзивілл, то він потягнув за собою до нової віри багато знатних православних родів, таких, наприклад, як Вишневецькі, Кишки, Фирлеї, Ласоцькі, Морштини, Воловичі, Гойські, Сапіги, Ходкевичі й багато інших» [2, с. 100], але все ж таки важливо розуміти, що такі реформаційні течії певною мірою «активізували православну шляхту, міщанство, козацтво і духовенство, для яких під загрозою католицького наступу (особливо після Берестейської унії 1596 р.), “руська” віра стала ознакою національної ідентичності» [2, с. 100].

В українських землях поширення реформаційних ідей було пов'язане з антифеодальною національно-визвольною боротьбою проти польських магнатів. Реформаційні ідеї підтримували основи церковної влади, сприяли утвердженню нової політико-правової ідеології. Головними ідеологами та носіями тогочасних реформаційних і гуманістичних поглядів були переважно світські феодала та нижчі прошарки духовенства.

Яскравішою постаттю українського Відродження XVI ст. був Станіслав Оріховський-Роксолан (1515–1567), який один із перших представників філософської думки став заперечувати божественне походження влади та надавав перевагу договірній теорії походження держави. Це український релігійний діяч, видатний мислитель, український і польський публіцист, письменник, політолог. В одному з наукових досліджень Д. Вирський називає С. Оріховського учнем М. Лютера, а також істориком і політичним мислителем, що стояв біля витоків новочасної української інтелектуальної традиції [3].

В іншому дослідженні автор звертає увагу, що «доля Роксолана серед релігійно-політичних звірюк свого часу у чомусь нагадує боріння його старшого сучасника, культурного діяча європейського масштабу, вождя «республіки гуманістів» – Еразма Роттердамського» [4, с. 160]. Вони обидва не стали на бік протестантів, як це робили тогочасні інтелектуали, і прагнули зберегти цілісність християнського світу, але, на відміну від Еразма Роттердамського, котрий не став на шлях активної боротьби, С. Оріховський «весь віддався цій боротьбі і спромігся накреслити шлях до оновлення, яке мало врятувати і звеличити християнський світ» [4, с. 161].

Як зазначає П.М. Сас: «Світогляд цієї непересічної особистості формувався під впливом української, а також польської культур, західноєвропейської гуманістичної освіченості, традиційних католицьких цінностей і реформаційних вчень» [5, с. 89]. Його твори досить «органічно впліталися у контекст української культури XVI – першої половини XVII ст. не лише як бібліографічний факт, а й передусім як джерело реального впливу на суспільну свідомість православного населення Речі Посполитої, а також як матеріал для створення українськими письменниками-полемістами суспільно-політичних концепцій» [5, с. 89].

С. Оріховський зазначав, що держава є зібранням, об'єднанням людей, метою держави є гарантія прав і користь кожного індивіда, а вищим правом є щастя народу, проте у такому союзі, як держава існує система взаємних прав і обов'язків, тобто обов'язок держави – це турбота про підданих і їх захист, а обов'язок індивіда – піклуватися про інтереси суспільства і держави. Громадяни рівноправні та мають проявляти політичну активність в інтересах держави. Цікаво, що С. Оріховський говорив про рівноправність не тільки в політичному сенсі, а й у релігійному, у рамках християнського віровчення. Він вважав, що «примас польської католицької церкви має рівно опікуватися усім християнським населенням Речі Посполитої» [4, с. 168].

Не менш важливою є думка щодо співвідношення церкви та держави. Відхиляючи теологічну теорію походження влади, вважав неприпустимим підпорядкування світської влади духовній. Виступав за поділ влади між церквою, королем і представницькими органами. Церкві він залишав «вищий арбітраж у державних справах, причому тяжів до визнання значної автономності “національних” (державних) церков від влади римських пап і вищим духовним авторитетом вважав церковний собор» [4, с. 167].

Нарешті його вимоги щодо значення закону в суспільстві та державі, а також важливості для ефективного функціонування держави принципу поділу влади. Закон у державі – це душа і розум держави. Закони мають обов'язково відповідати принципам природного права і змінюватися виключно у разі невідповідності їм, а чіткий поділ влади у державі – це необхідний засіб забезпечення верховенства закону, заснованого на правах людини. Дійсно, погляди С. Оріховського у питаннях закону, сутності та походження держави, принципу поділу влади виявилися новаторськими у тодішній українській політико-правовій думці. Він став попередником таких європейських мислителів, як Г. Гроцій, Т. Гоббс, Ж. Боден. Пізніше ці ідеї будуть розвивати діячі Києво-Могилянської академії. Добре обізнаний з античною і сучасною літературою, він сформулював систему своїх суспільно-по-

літичних поглядів, які сприяли впровадженню в українську політико-правову думку найсміливіших вимог європейського Відродження.

Особа і творчість гуманіста С. Оріховського викликала велику зацікавленість вже у сучасників, оскільки він вмів бути помітним і неодноразово потрапляв в епіцентри значущих для тогочасного суспільства подій. Як зазначено у дослідженні Д. Вирського: «На оцінки сучасників, безперечно, впливали соціальний статус Роксолана, його шляхетське походження, конфесійна належність та постава до релігійно-політичної дискусії, теренами якої була як безпосередньо Корона Польська, так і весь християнський світ» [6, с. 165]. Автором було досліджено численне листування С. Оріховського з його сучасниками, державними та культурними діячами, з якого видно, що діяльність С. Оріховського була досить відома у європейських культурних колах. Його порівнювали із Цицероном, Демосфеном, Ксенофонтом. Така популярність пов'язана з його друкованими працями «Промова на похоронах польського короля Сигізмунда Ягелона», «Турчики», «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу».

Погоджуємося з думкою Д. Вирського щодо засадничих принципів світогляду С. Оріховського, зокрема це антропоцентризм, прагматизм та ідеалізм. Дослідником зазначено, що антропоцентризм повертав античний погляд на людину «як міру всіх речей», прагматизм вимагав шукати способів покращення реального «земного» світу, а ідеалізм передбачав шлях людського самовдосконалення [3].

Вважаємо, що по-перше, С. Оріховський поділяв так званий дуалізм, коли Бог визнається творцем світу, а людина своєю діяльністю за принципом свободи волі детермінувала історичний процес; і по-друге, С. Оріховський був прихильником не абстрактного гуманізму, а ренесансного гуманізму, суть якого зводилася до того, що кожна людина своїм обов'язком вважала працю на користь суспільства.

Отже, С. Оріховський як політичний мислитель зробив суттєвий внесок в українську політико-правову думку розробкою теорії правової держави, за якою влада у державі побудована за принципом її поділу і функціонує заради загального блага; заперечується вплив церковної влади на світську; передбачена система взаємних прав і обов'язків держави і громадянина; акцентовано на значенні у суспільстві закону і приматі природного права.

Подальший розвиток політико-правової думки пов'язаний із політичною і релігійною подією – підписанням Брестської унії, яка викликала в Україні активний спротив католицизму з боку православного духовництва і населення України. Крім того, ця «подія спонукала тогочасну політичну думку до гострополемічної (В. Суразький, І. Вишенський, Герасим і Меле-

тій Смотрицькі) та культурно-освітньої (Ю. Рогатинець, К. Ставровецький, Стефан і Лаврентій Зизанії та ін.) дій» [1, с. 25]. З'являється полемічна література, особливе місце у політичній антиуніатській літературі зайняли твори українського релігійного і літературного діяча І. Вишенського (1550–1620). Його називають письменником-полемістом консервативного, ультра-ортодоксального напрямку.

Дійсно, у світогляді І. Вишенського зіткнулися дві епохи: Середньовіччя та Ренесанс, але Ренесанс як звернення не до Античності, а до основ раннього християнства. Обстоювання суспільного ідеалу базувалося на критиці Папи Римського і гаслах повернення до демократичних основ раннього християнства. Відстоюючи православну церкву, він вимагає її демократизації і виступає за вільне об'єднання віруючих, не підлеглих церковній ієрархії (до речі, як і ідеологи західноєвропейської Реформації). Складовою частиною політичного і національного відродження є самовдосконалення та моральне очищення людини через Біблію, виховання народу та відродження освіти і науки в Україні.

У науковому дослідженні творчості І. Вишенського українського автора П. Білоуса зазначено, що поема І. Франка «Іван Вишенський» зробила свого часу з І. Вишенського особу, зацікавлену у суспільно-політичному житті, але він майже сорок років жив на Афоні та дбав про своє душевне спасіння, був аскетом, а не суспільно-політичним діячем. Автором звернено увагу на те, що «свіжі хвилі західноєвропейського реформаційного духу і гуманізму, які вривалися в Україну, розхитували консервативні традиції, спонукали до нового мислення у світлі ідей Ренесансу» [7, с. 16], а І. Франко у поемі створює такий художній образ І. Вишенського, бо із самих текстів І. Вишенського стає відомо, «що він критично ставився до “латинських хитрощів”, під якими розумів учення Аристотеля і Платона, різноманітні “машкари”, тобто тогочасне театральне мистецтво, різко засуджував національні звичаї та обряди, які за своєю суттю були життєрадісними, по-ренесансному відвертими» [7, с. 16].

Отже, його ренесансні пропозиції щодо відновлення освіти, науки та відродження української мови пов'язані насамперед із релігійним відродженням, тобто відмовою від схоластичної католицької науки як духовного засобу зміцнення абсолютної влади Папи Римського, відмежуванням від проявів нової західноєвропейської культури, а також відмови від накинutoї католицькою церквою латини. Як вже зазначалося в наших попередніх дослідженнях, коли йдеться про І. Вишенського як письменника-полеміста, слід враховувати, що він особливий, нетрадиційний полеміст у загальноприйнятій сенсі цього слова. Виступаючи проти античних авторів, він закликає вивчати тільки християнську літературу, а не Платона й Аристотеля [8, с. 16].

Слід додати, що для творчості І. Вишенського характерним є «крайній консерватизм творів у поєднанні із християнським егалітаризмом» [9, с. 53]. Він переконаний, що Папа Римський узурпував право абсолютної влади і зневажає природні права людей, закріплені у Святому Писанні, адже всі люди від природи рівні – і пани, і «хлопи прості». І саме християнська віра у своїй духовній чистоті містить демократичні начала рівності, свободи і справедливості.

Ще однією цікавою постановкою можна назвати сучасника І. Вишенського, творчість якого також була відома поза межами України, а саме В. Суразького (1550–1608), котрий був одним із перших представників українського традиціоналізму.

У монографії «Василь Суразький: апологія православної традиції» автори П.М. Кралюк і М.М. Якубович звертають увагу на те, що український православний традиціоналізм варто розглядати «як один із можливих підходів до розуміння православного християнства, який конкурував із іншими, ренесансними тенденціями» [10, с. 10]. Далі авторами зазначено, що у багатьох тогочасних працях вітчизняних православних традиціоналістів помітним був своєрідний і самобутній синтез філософії, теології та національних культурних елементів, який «мав незавершений, несистемний характер; особливо у полемічній (передусім антикатолицькій) літературі, котра водночас вирішувала чимало політичних, культурних, богословських і національних завдань» [10, с. 10].

Його головна праця «Книжиця в 6-ти розділах» стала першою спробою звернути увагу на богословські спірні питання між католиками та протестантами, зокрема категорично заперечувалася першість Римського Папи серед ієрархів християнства. У літературі часто цей твір іменується «Про єдину істинну православну віру», від назви першого представленого в ній трактату. Отже, головна роль цієї праці у тому, що вона зберегла українську православну ідентичність у складних геополітичних умовах, і це підтверджує взаємозв'язок богословської риторики з формуванням політичної думки в Україні.

Одним із видатних українських філософів XVIII ст., котрі збагатили національну політико-правову думку новими ідеями та поглядами, був український «Сократ», «філософ за покликанням душі» – Г. Сковорода (1722–1794), який, не створивши власної філософської системи, ввів в українську політико-правову думку світоглядні поняття, що стали елементами теоретичних конструктів української національної ідеї у майбутньому. Це демократія, право, права, свободи, громадянське суспільство, гуманізм і справедливий правопорядок. У наших попередніх дослідженнях було проведено теоретико-правовий аналіз його суспільно-політичних поглядів. Звернемо увагу тільки на те, що

демонструючи негативне ставлення до панівної верстви населення, він обстоює свободу і права кожної людини, що у перекладі тогочасною політичною мовою передбачає демократичну тенденцію.

Відомо, що однією із характерних риси філософсько-правової думки епохи Просвітництва в Україні є поширення і подальший розвиток «філософії серця», або кардіоцентризм. Він становить методологічну основу класичної національної філософії права. Цей філософський напрям припускає, що сутність людини визначається не тільки і не стільки свідомими психічними переживаннями (розумністю), а «серцем», яке є джерелом думок і пізнання. З позиції «філософії серця» акцент в обґрунтуванні права робиться на внутрішній духовній сутності права. Ідея права з позиції кардіоцентризму полягає не у формально зовнішньому примусі, а у регулюванні життя з урахуванням внутрішнього світу і свободи людини. Право розглядається як умова, можливість творчої самореалізації особистості, її індивідуального розвитку.

Як зазначає Т.В. Роза: «Кордоцентризм зародився як своєрідний протест проти намагання новоєвропейської філософії вичерпати все духовне багатство людини за допомогою раціонального пізнання, а це не можливо» [11, с. 131] і тому, зазначає автор, для світогляду української спільноти характерне висування на перший план підвалин морального життя, тобто серця як метафори глибин душі.

Погоджуємося, що український кордоцентризм як одна зі світоглядних настанов і переконань виступає провідною рисою української ментальності, що включає у себе правовий менталітет, котрий «як частина правової системи українського суспільства відображає сприйняття цим суспільством державно-правових реалій, процесів реформування і функціонування держави та права» [12, с. 18].

У свою чергу, «Сковородинський кордоцентризм виступає очевидною формою гуманізму на вітчизняних теренах, він є виявом загальнолюдських цінностей в українській ментальності, демонструє важливість присутності людини у складі буття і через людяність впливає на розбудову гуманного суспільства» [8, с. 18].

Воля людини пов'язується з боротьбою за національне і соціальне визволення, що закладає основу для традиційних цінностей українського національного світогляду, й основним завданням суспільства є підготовка вільної людини, гармонійно розвиненої, щасливої, корисної для суспільства, людини, здатної жити й боротися. Із цим пов'язана ще одна ідея Г. Сковороди – це ідея «спорідненої праці» як «основа суспільного ладу, запорука громадського порядку, душевного комфорту, соціального й індивідуального благополуччя, а також умова реалізації рівності та рівноправ'я» [8, с. 18].

У першій половині XVII ст. зростає політична активність і національна свідомість козацтва, котре, демонструючи ще «більший опір польському пануванню в Україні й активно підтримуючи православну церкву проти наступу католицизму» [2, с. 101], шукає союзників проти Польщі серед протестантських держав.

Новий етап у розвитку української політичної думки пов'язаний із діяльністю церковного й освітнього діяча П. Могили (1596–1647). Проблеми політичного і духовного розвитку України він вирішував трохи інакше. У своїх полемічних, філософських, церковно-теологічних творах відстоював ідею верховенства у суспільстві духовної влади, а саме православної церкви. В умовах, коли Україна не мала своєї державності, не звертати увагу на вирішення цього питання означало б визнати легітимність влади польської корони на українських землях, і П. Могила, усвідомлюючи силу і впливовість католицької церкви, поставив собі за мету піднести серед населення авторитет православної віри, досягти її рівноправності з католицькою, виступав за примирення православних із католиками й уніатами.

У запропонованому П. Могилою образі ідеального правителя відчувається вплив античних ідей, зокрема платонівської концепції «філософа на троні». Так, правитель має бути православним носієм політичних і морально-духовних функцій, що уособлює чесність, справедливість, піклування про благо свого народу, а головне, сила правителя має ґрунтуватися не на насильстві, а на розумі, освіченості та законі. Ідеальний правитель, одержавши владу від Бога, стає відповідальним перед ним за свої дії, має піклуватися про благо людей. «Однією з головних функцій держави П. Могила вважав дипломатію та міжнародні відносини» [13, с. 280], адже православний правитель для забезпечення загального блага і законності має вжити всі легальні методи. Тут також відчувається вплив європейських гуманістів. Як зазначено у дослідженні політичних ідей П. Могили автора В. Гоцуляк, у його бібліотеці було багато творів античних і ренесансних авторів. Так, П. Могилою сприйнято такі ідеї, як ідея освіченого правителя, природного права, верховенства права і закону, спільного блага, взаємозв'язок права і моралі. Велика увага приділялася ідеї законності та справедливого суду, рівності всіх і кожного перед судом, які у поєднанні між собою створювали проект ідеальної організації людського життя. Погоджуємося, що все ж таки його державно-правові погляди були нечіткими і недостатньо завершеними.

Державно-правові та політичні погляди П. Могили формувалися релігійною мовою, що було тоді цілком звичним. Його думки щодо держави, правителя, правового порядку «були сво-

єчасними й актуальними для української спільноти, перед якою у недалекому майбутньому вже стояли завдання формування власної національної держави» [13, с. 282].

Слід зазначити, що П. Могила називають реформатором, який орієнтувався на західну культуру й освіту, але є багато дослідників, які вважають його контрреформатором і вкрай різко засуджують «могилянську добу». Одним із аргументів такої позиції є новели П. Могили у системі освіти. Тоді як увесь світ розвивався новим шляхом, коли Європа вже перекладала Біблію національними мовами і весь світ виходив із релігійної схоластики, визволявся з-під впливу церкви, П. Могила вводить систему, за якою навчання відбувається польською, латиною, грецькою, церковнослов'янською, а от староукраїнську мову не вчили. У своїй праці «Літос» він викладає мовну концепцію і пише, що для віри треба вивчати грецьку і слов'янську мову; для міжнародних відносин важливо вивчати польську, латинь, церковнослов'янську. Саме тому його вважають контрреформатором, що у мовному питанні робить крок назад, але, з іншого боку, завдяки досягненням П. Могили Київ перетворюється на справжній центр політичного і культурного життя в XVII ст., а Київський колегіум тоді відповідав структурі західноєвропейських навчальних закладів, що відображало дух ренесансної епохи.

У дослідженні В. Гоцуляк зазначено, що саме тому, що П. Могила був людиною церкви, а не політиком, його суспільно-політичні погляди пов'язані з перетворенням і зміцненням православної церкви, а «глибина і важливість проблем, які осмислювалися П. Могилою, вписувалися у загальну цивілізаційну модель розвитку ранньомодерної України, органічними елементами якої були церква, освіта, культура, держава» [13, с. 277].

Напередодні Визвольної війни українського народу саме богословська державно-правова думка, що пропагувала ідеї політичної свободи, природних прав людини та нації, активно протистояла католицькій експансії в Україні. З іншого боку, така риторика сприяла становленню і розвитку політичної, філософської і правової думки та визначила політичний вектор розвитку українського суспільства. Як зазначено Л.Ю. Куренним, оскільки вплив реформаційних ідей був не тривалим, вони сприяли формуванню національної ідентичності українського народу, постановці політичної боротьби за незалежність серед різних верств населення та значному розвитку культури і поживаленню релігійного життя [2, с. 103].

Висновки. Таким чином, проведений історико-правовий аналіз процесу становлення політико-правових ідей в Україні у XVI–XVII ст., а також вивчення наукових досліджень різних вітчизняних авторів дозволяє зробити певні висновки й узагальнення.

1. В орбіті культурного, релігійного і політичного впливу західноєвропейських подій, пов'язаних із Відродженням і Реформацією, в українському суспільстві у XVI–XVII ст. формується власна політико-правова думка. Становлення українського етносу залежало від зміцнення авторитету та сили православної церкви, особливо після Берестейської унії. Питання релігійної єдності для українців було політичною проблемою.

2. Специфіка формування політико-правових ідей в Україні виявляється у тому, що загальнодержавні, суспільні та політичні проблеми були напряму пов'язані з церквою; від церковної політики залежав варіант суспільно-політичного розвитку українського суспільства; трансформація ідей західноєвропейської Реформації в умовах тогочасної України вплинула на розгортання політичної боротьби за незалежність серед різних верств населення, на розвиток культури і релігійного життя українського суспільства.

3. Саме богословська державно-правова думка, котра пропагувала ідеї політичної свободи, природних прав людини і нації, активно

протистояла католицькій експансії в Україні та сприяла становленню і розвитку політичної, філософської та правової думки та визначила політичний вектор розвитку українського суспільства.

4. Слід звернути увагу на необхідність розробки нових підходів до методології пізнання української історико-правової дійсності, що нерозривно пов'язана з теоретичним осмисленням політико-правових ідей і поглядів про наявні та бажані державно-правові інституції, політичний порядок тощо. Звісно, найбільш результативним може стати поєднання різних методів і підходів, проте, на нашу думку, важлива роль у пізнавальному процесі державно-правової реальності належить філософсько-правовій рефлексії, яка дозволяє досліджувати державу і право у різноманітних зв'язках із політичними, релігійними, культурними явищами та процесами у суспільстві. Поєднуючи доступні принципи та засоби пізнання, метод філософсько-правової рефлексії дозволяє суб'єкту правосвідомості здійснювати філософський самоаналіз, теоретичний аналіз (рефлексію) правової реальності у контексті інших сфер суспільного життя.

Список використаних джерел:

1. Горбатенко В.П., Остапенко М.А., Горбатенко І.А. Історія політичної думки в Україні : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2007. 128 с.
2. Куренний Л.Ю. Загальноєвропейський зміст реформаційних рухів в Україні в XVI–XVII століттях. Наука. Релігія. Суспільство. 2013. № 4. С. 99–104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrs_2013_4_18 (дата звернення 15.07.2021).
3. Вирський Д. Український учень Лютера: Станіслав Оріховський-Роксолан. Українське онлайн-суспільно-історичне, науково-популярне видання Історична правда. Спецпроект 500 років Реформації. Від 5 серпня 2017. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/08/5/150135/> (дата звернення 17.07.2021).
4. Вирський Д. Станіслав Оріховський-Роксолан: життя і пам'ять. Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. 215 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vyrskiy_Dmytro/Stanislav_Orikhovskiy-Roksolan_zhyttia_i_pamiat.pdf?PHPSESSID=n43impdtgjm987a2kunbp8das4 (дата звернення 15.07.2021).
5. Сас П.М. Українсько-польський мислитель доби Відродження Станіслав Оріховський: на шляху до історизму нового часу. Український історичний журнал. 1991. № 1. С. 87–98. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/1991/1/12.pdf> (дата звернення 10.07.2021).
6. Вирський Д. Станіслав Оріховський-Роксолан: зиви пам'яті (рецепція постаті гуманіста за ранньомодерної доби). Переяславські Сковородинські студії. 2013. Вип. 2. С. 164–171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/grske_2013_2_30 (дата звернення 15.07.2021).
7. Білоус П. Іван Вишенський: проблема символічної біографії. Волинь філологічна: текст і контекст. 2015. Вип. 19. С. 12–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vftk_2015_19_4 (дата звернення 18.07.2021).
8. Донченко О.І. Система суспільно-політичних поглядів Г. Сковороди. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 3. С. 15–19. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/4.pdf (дата звернення 15.07.2021).
9. Кралюк П. Василь Суразький та Іван Вишенський як діячі українського православного традиціоналізму: історико-філософський контекст. Релігія та соціум. 2011. № 1. С. 50–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/relsoc_2011_1_10 (дата звернення 15.07.2021).
10. Кралюк П.М., Якубович М.М. Василь Суразький: апологія православної традиції : монографія. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. 212 с. URL: https://eprints.oa.edu.ua/3710/1/book_Surazsky.pdf (дата звернення 15.07.2021).
11. Розова Т.В. Український кордоцентризм: історія та сучасність. Гілея: науковий вісник. 2019. Вип. 148 (2). С. 124–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2019_148%282%29_26 (дата звернення 12.07.2021).
12. Донченко О.І. Колективізм і індивідуалізм як фактори формування правового менталітету. Правова держава. 2017. № 28. С. 13–20.
13. Гоцуляк В. Петро Могила й могилянська доба в політичній думці України першої половини XVII ст. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2018. Вип. 18. С. 277–283. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2018_18_41 (дата звернення 15.07.2021).